

ITALIA LA 1850, ÎN CONȘTIINȚA PUBLICĂ A SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA

În mod tradițional, Italia a constituit pentru români o sursă de viu interes, întreținut în permanență de influențe rodnice și o constantă simpatie. Această deschidere fertilă, cu implicații practice și afective, față de fenomenul italian, a generat în conștiința publică românească o imagine distinctă asupra Italiei, plasarea acestei entități politico-culturale pe o anumită treaptă a unei ierarhii valorice. Ca și componentă a spiritualității românești, imaginea Italiei a beneficiat mereu de un statut privilegiat, asigurat de sentimentul permanent al originii comune și al solidarității neo-latine. Această perspectivă generală se exprimă însă, în cazul particular al societății românești transilvănene de la jumătatea secolului al XIX-lea, într-o manieră specifică, primind o extensiune remarcabilă în comparație cu perioada precedentă.

Pentru a vedea cum se prezintă această imagine am folosit aici o serie de mărturii directe, suficient de consistente ca semnificație și volum, cîstînd din relații de călătorie și corespondență din Italia în epoca vizată¹. Această categorie de surse are avantajul de a contura mesajul italian direct pe receptor, de a preciza ceea ce văd, rețin și găsesc de cuviință să consemneze transilvănenii în Italia. Un tip aparte de izvoare îl constituie corespondența primită de acasă de către ardelenii aflați la studii în Italia, extrem de interesantă din două puncte de vedere: pe de o parte ne permite să observăm cum e recepționat în Ardeal mesajul italian conținut de corespondența primită din peninsulă, pe de altă parte ne oferă imaginea majorității, privată de contactul personal cu realitățile italiene. Toate aceste surse pun însă cu acuitate problema raportului dintre categoria de izvoare folosită și componentele imaginii Italiei pe care le reflectă. Evident, relațiile de călătorie, destinate tipăririi, vor ocoli, în condițiile conjuncturii publicistice a neo-absolutismului, aspectul politic. Însă chiar lipsite fiind de aprecieri tranșante la adresa fenomenului politic, sursele directe dau totuși mărturie la o lectură atentă și despre acest aspect, vizibil prin deplasarea treptată către el a sferelor de interes. Sursele folosite sînt deosebit de operante pentru cercetarea noastră și datorită posibilității comparării lor. Aceasta permite urmărirea evoluției și transformărilor imaginii, selectarea notelor personale ale fiecărui observator ca și a celor comune întregii generații. Corelarea a cît mai multor mărturii, relevarea discordanțelor și mai ales punerea în serie a elementelor comune sînt singurele modalități de evidențiere a elemen-

¹ Desigur, ele nu constituie decît un simplu *eșantion* ilustrativ pentru investigația propusă, în limitele spațiului disponibil; alte categorii de izvoare și modalități de analiză vor permite, în viitor, extinderea cercetării.

telor care țin de mentalul colectiv, a clișeele mentale ale unei generații, dincolo de particularitățile factorilor săi exponențiali.

Relatările aparțin unor intelectuali de mare valoare, cu ochiul exercitat, atent și sensibil: T. Cipariu, care face o călătorie în Italia în septembrie 1852²; A. T. Laurian, al cărui voiaj italian are loc în septembrie 1855³; I. Codru-Drăgușanu, trecător prin peninsula la 1839 și 1842, dar al cărui memorial, redactat pe baza unor foarte sumare relatări de călătorie la începutul deceniului șapte⁴, aparține acestor ani și face deja dovada unei evoluții a imaginii Italiei⁵. Pentru a urmări firul acestor transformări am folosit complementar și notațiile mai tirzii, din anii 1871—1876, ale lui Artemie Anderco de Homorod⁶, care aparțin însă unei alte epoci. Categoria mărturiilor directe se întrecește cu substanțiala corespondență emisă și primită de Al. Papiu Ilarian, I. Hodoș și S. Bărnăuțiu în perioada studiilor la Padova și Pavia, între 1852 și 1854⁷.

E semnificativ faptul că toți acești intelectuali transilvăneni simt nevoia puternică de a consemna cele văzute, din cel puțin două motive: pe de o parte, conștienți de valoarea modelatoare a celor văzute, doresc să propage imaginea acestor aspecte acasă; în al doilea rând știu că acolo vor găsi indivizi receptivi față de mesajul transmis. Aceste călătorii întreprinse din nevoia de deschidere spre alte spații culturale⁸ vor contribui în bună măsură la lărgirea orizontului generațiilor de după 1848.

Primul contact al unui ardelean cu pământul italian la 1850 induce cu regularitate imaginea Italiei ca țară a propriilor origini. Această perspectivă, în prelungirea celei din secolul XVIII, pare a fi adinc întipărită în structurile mentale ale epocii. Cei care o promovează (dintre corespondenții ardeleni ai lui Papiu) aparțin unui spectru socio-profesio-

² Publicată sub forma a șase scrisori din Italia, în *GazTrans*, XV, 1852, nr. 75—76 și 85—88. Pentru acest studiu am folosit versiunea din T. Cipariu, *Jurnal*, ed. îngrijită de M. Protase, Cluj, 1972. De aceste „scrisori” s-a mai ocupat I. Breazu, *Timotei Cipariu și Italia*, în *Studii literare*, II, 1943 (relevându-le adevărata paternitate), și M. Protase, *Studii introductive* la T. Cipariu, *op. cit.*, p. 5—23.

³ Publicat sub semnătura A.T.L. în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XVIII, 1854, nr. 38—39 și 42; XIX, 1856, nr. 12—13, 18 și 22. Valoarea acestor însemnări a fost remarcată cu deosebită sagacitate de V. Lascu, *Din legăturile lui A. T. Laurian cu Italia*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 287—292.

⁴ Vezi R. Rațiu și F. Sabău, *Ion Codru-Drăgușanu*, *Jurnal*, în *Manuscriptum*, V, 1974, nr. 1, p. 93—99.

⁵ Opera lui Codru-Drăgușanu s-a bucurat de numeroase reeditări și o generoasă exegeză (preponderant din spațiul istoriei literare); pentru acestea, vezi *Dictionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 199, sub voce „Codru-Drăgușanu, Ion”. Despre relațiile „peregrinului” cu Italia a scris Cl. Isopescu, *Il viaggiatore transilvano Ion Codru-Drăgușanu e l'Italia*, Roma, 1930. În studiul nostru am folosit ediția I. Codru-Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, ed. îngrijită de C. Albu, București, 1980, preferabilă celor anterioare pentru fluența textului, asigurată de modernizarea parțială a lexicului rebarbativ, fără alterarea sensurilor originale.

⁶ Publicate sub titlul *Un student în străinătate acum o jumătate de veac, maramurașanul Artemie Anderco. Jurnalul său*, ed. îngrijită de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1934.

⁷ Pe baza căreia Al. Marcu a scris documentata sa carte *Simion Bărnăuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia*, București, 1935; corespondență publicată cu acribie de I. Pervain și I. Chindriș, *Corespondența lui Al. Papiu Ilarian*, I—II, Cluj, 1972.

⁸ *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, București, 1968, p. 13.

nal larg: intelectuali de marcă (I. Mureșanu), profesori blăjeni (I. Faur), studenți (I. Rațiu), ofițeri (I. Tomuț), pînă la un preot de țară, apropiat de viața satului, ca V. Pop, cumnatul lui Papiu; faptul face dovada difuziunii ample a acestei imagini în straturile societății ardeleni. Gradul său mare de remanență se explică nu doar prin propagarea mentală, în prelungirea generațiilor din veacul trecut, ci și prin augmentarea de la nivelul elaboratului ideologic, unde ideea latinității ocupa încă un loc central.

Un caz extrem de receptare a Italiei din această perspectivă îl ilustrează A. T. Laurian. În șase epistole (de dimensiuni respectabile), trimise din Roma, el nu face loc aproape nici unei mențiuni despre aspectele contemporane; în schimb, descrie cu lux de amănunte și vădit interes ruinele forului roman. Venind din Transilvania cu imaginea bine formată a unei Italii antice, el apreciază cele văzute potrivit acestei grile preexistente, selectînd doar elementele rezonante orizontului său mental. Mai mult chiar, cele observate *de visu*, la Roma, i se par uneori insuficiente în raport cu imaginea proprie, și atunci le completează copios cu referințe livrești. Laurian reconstruiește astfel Italia după tiparele gîndirii sale, refuzînd (la Roma cel puțin!) imaginea contemporană. Explicația acestei perspective stă în opțiunea sa deliberată pentru valorile antice. În călătoriile lor din această vreme, ardelenii sînt încă nevoiți, cu rare excepții, să-și refuze luxul curiozității gratuite, potrivit atît mentalității voiajorului de tip clasic, iluminist, cît și a celei pragmatice a noilor generații burgheze⁹. Spiritul „turistic“, modern, născut odată cu voiajul de tip romantic, se va ivi de abia la Codru-Drăgușanu. În aceste condiții, Laurian va consemna și expune, în principal, lucrurile care i se par utile pentru educarea, hrănirea interesului și a sensibilității concetățenilor; în concepția sa: cultul valorilor antichității latine.

Persistența acestei imagini se observă și la I. Codru-Drăgușanu. Surprinzător la prima vedere, pentru că peregrinul făgărășan are cu totul alte sfere de interes, centrate pe aspectul cotidian, pe mesajul artistic, pe observația psihologică și peisaj. Cu toate acestea, din cele două epistole de la Roma, dacă în cea secundă se ocupă de comorile artistice ale muzeelor romane și de pitorescul carnavalului¹⁰ (în acord cu sistemul său general de preferințe), prima scrisoare va fi dedicată Romei vestigiilor și strămoșilor latini¹¹. Este derutantă, în contextul călătoriei sale romantice, această schimbare de perspectivă. Reeditînd opțiunea lui Șincai pentru aspectele antice, în defavoarea celor contemporane, el notează: „Roma modernă e mare, e memorabilă; dară nu aceasta atrage la sine cu atîta putere, ci Roma antică“¹². Mai mult chiar, peregrinul nostru, plecat de acasă pentru a-și satisface setea de orizonturi mai largi, abandonează chiar și marea, atît de dragă romanticilor: „Ias la o parte și marea, Marea Mediterană, ce la Genova o văzui pentru întia dată, și-ți scriu numai despre Roma, mama noastră, și despre Traian, părin-

⁹ Vezi M. Protase, *op. cit.*, p. 15—16; respectiv, G. Em. Marica, *Notele de călătorie ale lui George Bariț*, în *AHC*, VI, 1963.

¹⁰ I. Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 78—82.

¹¹ *Ibidem*, p. 74—77.

¹² *Ibidem*, p. 74.

tele nostru¹³. Nici măcar Cipariu, ale cărui note de călătorie aparțin în mult mai mare măsură sensibilității generației iluministe — doar cu accente romantice — nu-și va refuza plăcerea descripțiilor marine înainte de a debarca la Veneția sau a scaldei în mare, la „Lido“, înainte de a merge la bibliotecă¹⁴. Explicația atitudinii lui Codru-Drăgușanu ține și de persistența imaginii Italiei străbunilor (de sorginte iluministă) în mentalul noilor generații, dar și de o conjunctură publicistică. El va oferi lectorilor săi o Romă conformă cu perspectiva acestora.

De altfel, contactul cu Roma, mai mult decât cu oricare altă parte a Italiei, declanșează prin forța sa emoțională imaginea tradițională. La 35 de ani după călătoria lui Codru-Drăgușanu, Artemie Anderco de Homorod, student maramureșan în Italia, aparținând unei cu totul alte epoci și sensibilități, relatează în vechii termeni: „Primul salut în Roma se cuvine tatălui nostru, în fața coloanei traiane“; după care, în bună tradiție, merge pe urmele înaintașilor în for¹⁵.

O temă frecventă legată de imaginea Italiei vestigiilor și a strămoșilor romani este cea a decăderii fostei grandori latine, a lipsei de considerație pe care o suferă astăzi mărețele monumente. Dacă aceste observații mărturisesc atașamentul afectiv față de imaginea tradițională sedimentată în cutele mentalului, contrapunerea unui plan de referință, chiar prezentat în tonuri negative, face dovada deplasării interesului spre alte aspecte, luarea în considerație, de-acum, a realităților contemporane.

O componentă a interesului transilvănean pentru Italia ținând tot de o imagine ideală, ruptă de realitățile prezente ale peninsulei este cea a reeditării prezenței lui Șincai, Maior sau Inochentie Micu în Italia, a venerării urmelor iluștrilor predecesori. I. Faur, profesor la Blaj, expunându-i lui Papiu Ilarian motivele pentru care s-ar duce la Roma, enumeră, în bună tradiție iluministă, și motivul cunoașterii „mai de aproape a confrăților, de la a căror străbuni escitații istoricii noștri antisemnani, străpuseră un spirit și viață naționale în inimile Daciei“¹⁶. Conștiința acestei semnificații culturale a Italiei pentru transilvăneni, ca loc de unde aceștia au cules surse documentare și de întărire sufletească pentru redeşeptarea națională, o mărturisea și G. Bariț, la 1869, în răspunsul la discursul de recepție la Societatea Academică al lui Papiu Ilarian: „curînd după aceea ai trecut în Italia, adevă în acea țară pe ale cărei pămînt luase și Georgiu Șincai aspirațiunile și [...] chiar primele informațiuni autentice [...] despre originea națiunii“¹⁷. Italia va dobîndi astfel în conștiința ardelenilor o dublă sacralitate, conferită de strămoșii latini, dar și de eroii epopeii proprii, care și-au întipărit umbrele și pe pămîntul italian.

Revenind la imaginea Italiei vestigiilor antice, îi putem contura la 1850 o variantă amplificată, care o înglobează pe prima și totodată interferează cu imaginea țării de cultură. Este vorba de perceperea Italiei ca un tărîm prin excelență al clasicității, loc care cumulează atributele

¹³ *Ibidem*, p. 74—75.

¹⁴ T. Cipariu, *op. cit.*, p. 134—136, 139.

¹⁵ *Un student în străinătate...*, Valenii de Munte, 1934, p. 168—169.

¹⁶ I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, II, p. 139.

¹⁷ Al. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca, București, 1869*, p. 2.

vechimei, monumentalității și frumuseții apolinice. În formularea lui Cipariu: italienii, „după înfrumusețarea de la natură, înfrumusețară și de la sine frumoasa Italie, ca grecii Grecia”¹⁸. Imaginea se desprinde, mai întâi, din formulările prin care este definită Italia, potrivit acestei perspective. Printre mărcile sale distinctive se remarcă tocmai aplicarea epitetului „clasic”, infuzia de aluzii mitologice și livrăști în caracterizarea realităților italiice. Ele aparțin, exclusiv, intelectualilor de orizont larg, refuzându-se intelectualului mediu, care se mulțumește cu imaginea Italiei strămoșești. Aceasta din urmă se difuzează larg în societatea transilvăneană încă de pe băncile școlilor medii (dacă nu mai devreme), stabilindu-și limita inferioară undeva către lumea satelor, pe cînd prima presupune o formație aparte și un gust superior educat, cunoașterea mitologiei și literaturii greco-romane, ca și o sensibilitate adecvată acestor valori. Dintre corespondenții ardeleni ai lui Papiu, par a promova această perspectivă I. Rațiu („voi sunteți pe pămîntul zeilor și călcați pe locurile cele clasice ale străbunilor noștri”¹⁹) sau Al. Roman („intreprinseși o călătorie pe pămîntul cel clasic”²⁰).

Cel mai bine ilustrează noua imagine T. Cipariu. Canonicul din Blaj preferă pămîntul italic celui austriac pentru că acesta din urmă deși are frumusețile Italiei „n-are interesul clasic al acestui pămînt”²¹. El vede pentru prima dată Veneția ca pe „o altă Veneră ieșită din spumele mării”²². Imaginea Italiei clasice înglobează bineînțeles și atenția față de monumentele romane dar se diferențiază totuși de cea tradițională, a unui Laurian. La acesta, interesul pentru vestigiile latine este unul „cu tendință”, el le acordă atenție în lumina unei finalități clare, în măsura în care ele consfințesc justetea luptei naționale a românilor. La Cipariu, însă, interesul pentru locurile și monumentele clasice este unul în general eliberat de conjuncturi exterioare, el le cultivă în mai mare măsură pentru valoarea lor intrinsecă. Această Italie clasică primește și ea în conștiința transilvănenilor atributul sacralității; Cipariu, venit la Como pentru „clasicitatea locului”, îl numește „sînt loc”²³. Este vorba însă nu de o sacralitate națională, ci una estetică și culturală.

Imaginea Italiei clasice implică lărgirea perspectivei temporale și tematice, incluzînd și aspecte exterioare antichității latine; Cipariu sărută la Como țărîna pe care o călcară nu numai „picioarele Pliniilor, a lui Ceciliu poeta” dar „și a altor mari bărbați, ca papii Inocențiu IX și Clemente XIII [. . .], ca Paul Ioviu și Volta — toți născuți aicea”²⁴. Se marchează astfel deplasarea, tematic spre mesajul cultural, temporal spre contemporaneitate. La Artemie Anderco, componenta clasică a perspectivei sale se va cristaliza într-o imagine de mare limpezime, înglobînd într-un tot armonios cultură, istorie, peisaj: „ochiul privește clasicele locuri de atîtea ori menționate: munții, colinele, văile [. . .] Nume care de pe băncile

¹⁸ T. Cipariu, *op. cit.*, p. 152.

¹⁹ I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, II, p. 294.

²⁰ *Ibidem*, II, p. 310.

²¹ T. Cipariu, *op. cit.*, p. 153.

²² *Ibidem*, p. 136.

²³ *Ibidem*, p. 151.

²⁴ *Ibidem*, p. 151—152.

gimnaziului ne însoțeau neconținut [. . .]. Locuri cîntate de Virgil și pentru mine obiecte de sacră pietate și aducere aminte de mama Roma⁴⁵.

Unul dintre elementele care se relevă cu evidență la o lectură a realităților italiene este mesajul lor artistic. La 1850, ardelenii puși în contact cu Italia, în măsura tot mai sporită în care reușesc să se elibereze de grila vechilor imagini, își apleacă atenția cu insistență și folos spiritual către arta italiană, care se oferă generos interesului lor. Această nouă sferă de atenție trimite și ea spre aspectul cotidian, spre realitățile prezente. Aplecarea asupra tezaurului artistic italian presupune, cu evidență, pe lângă o largă deschidere intelectuală a întregii generații (inclusiv spre orizonturi estetice) și disponibilități de gust, sensibilitate și discernămint artistic; trăsături care adesea țin, în mare măsură, de date personale ale fiecăruia.

În acest sens, fără îndoială, ochiul cel mai avizat și sensibil îl are T. Cipariu. Urmărindu-i, din unghi strict cantitativ, memorialul de călătorie, remarcăm faptul că monumentul de artă, teatrul, muzeul, opera ocupă de departe primul loc în periplul său, prevalînd interesului pentru antichități, filologie sau bibliotecă. La Veneția, de pildă, primul loc în care se oprește este catedrala San Marco²⁶. Desigur, bisericile italiene, ca monumente arhitectonice deosebit de impresionante, atrag în primul rînd pentru mesajul lor artistic. Chiar și Laurian, atît de puțin dispus să consemneze ceva în afara antichităților romane, printre cele cîteva aspecte cotidiene remarcate în primele epistole din Italia, include și două biserici genoveze²⁷. Schimbarea de perspectivă în această privință o ilustrează foarte bine Codru-Drăgușanu, mare admirator al artei italiene. Dacă Laurian găsisse la Roma demn de descris *in extenso* forul, Drăgușanu o va face, într-o risipă de amănunte, cu catedrala San Pietro. Interesul pentru aceste monumente e viu pînă în inima Transilvaniei. Papiu Ilarian îi trimite lui S. Balint o scrisoare pe al cărei frontispiciu stă „icoana faimoasei beserici monumentali din Veneția, căreia asemenea n-am văzut încă²⁸”, iar Balint îi confirmă tocmai din Roșia primirea epistolei cu „frumoasa bazilică a S. Marcu⁴, dovedind cunoaștere și interes²⁹”.

Desigur, acest mesaj arhitectonic era receptat diferit de fiecare, în funcție de educația și gustul personal. Un bun exemplu pentru simțul artistic al ardelenilor la jumătatea veacului trecut îl oferă domul din Milano. S. Bărnăuțiu îl remarcă în 1854, în termeni entuziaști: „beserecă [sic] ca domul din Milan nu vede omul nici în vis. Nu te mai saturi a te uita la ea³⁰”. Aprecierea e absolut surprinzătoare pentru Bărnăuțiu, fiind de altfel unica menționare a vreunui aspect artistic din Italia³¹. Acaparată total de preocupările sale filologice, de mișcarea națională și

²⁵ *Un student în străinătate . . .*, Vălenii de Munte, 1934, p. 1.

²⁶ T. Cipariu, *op. cit.*, p. 136.

²⁷ A.T.L. [A. T. Laurian], *Epistola XXXI. Genua, 16 sept. 1855*, în *Foaie pentru minte . . .*, XVIII, 1855, nr. 38—39, p. 213.

²⁸ I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, I, p. 130; Vezi și p. 232, nota 65.

²⁹ *Ibidem*, II, p. 12.

³⁰ *Ibidem*, II, p. 108.

³¹ Pentru lipsa de preocupări artistice a lui Bărnăuțiu vezi și A. Marcu, *op. cit.*, p. 10—11.

culturală de acasă, de studiile juridice și tribulațiile pecuniare, lipsit, se vede, și de o aplecare deosebită, Bărnuțiu nu găsește de cuviință să dea atenție și artei italiene. Totuși, uneori frumusețea acestui mesaj străpunge vâlul preocupărilor cotidiene și atunci Bărnuțiu își exprimă aprecierea superlativă. Aparent curios pentru un ochi mult mai atent și exersat, Codru-Drăgușanu se arată la fel de entuziast la Milano: „catedrala de aici [...] n-are pereche în lume”³². Se vede că sensibilității sale romantice grandoarea goticului și fleșele medievale nu-i plăceau. Spiritul cel mai critic în fața domului îl dovedește Cipariu, expunându-și rezervele față de gotic, care „poate să placă nemților, ca oarece naționale, ci anevoie altora, de altă națiune”³³. Discernământul lui Cipariu pune problema unui sistem propriu de valori și exprimă ideea, deosebit de importantă, a preluării critice, selective a mesajului italian — în funcție de nevoile și sensibilitățile transilvănene. De altfel, Italia lui Cipariu se dovedește a fi în bună măsură o țară a mesajului artistic; chiar și de bibliotecile italiene — pînă la el simple depozite informative — canonicul-poet se apropie nu doar cu sîrguința cărturarului ci și cu emoția iubitorului de carte frumoasă.

La toți ardelenii trecători prin peninsula, această atenție față de mesajul artistic se conjugă cu cea pentru peisaj și faptul cotidian, într-o imagine a Italiei contemporane.

Interesul pentru peisaj și natură mărturisește deja o deschidere deosebită față de înfățișarea Italiei, în toată complexitatea sa. La jumătatea veacului XIX, acesta se manifestă fie într-o variantă de tradiție iluministă, clasicizantă, în care peisajul primește valoare doar în măsura în care este umanizat, îmbogățit prin muncă și creație, fie în varianta romantică, unde accentul cade pe natura în stare ingenuă, tonurile se îngroașă, observația se dilată pînă la hipertrofieri. În primul caz, imaginea rezultată interferează adesea cu cea a Italiei clasice, modalitate bine ilustrată de Cipariu. Acesta vine la Como, loc „încîntătoriu; nu că noi nu am avea asemenea puncte mărețe — pentru exemplu pre cursul Mureșului pîn’ la Arad, — ci celebritatea locului e decîntată în toată Europa”³⁴. Noua sensibilitate romantică, abandonarea călătoriei de tip iluminist își spun însă cuvîntul; uneori Cipariu nu-și poate refuza plăcerea descripției și atunci efectele literare sînt remarcabile. O astfel de tușă descoperim și la Laurian, cărui panorama Genovei și revărsarea orașului pe poalele muntelui spre mare, într-o „neregularitate înfricoșată” îi produc o impresie puternică³⁵. Desigur, ochiul cel mai receptiv îl are Codru-Drăgușanu. Frumusețea golfului napoletan sau insolitul Vezuviului îi comunică acestuia un mesaj cel puțin tot atît de pregnant ca al Italiei artistice sau antice.

Acest tip de interes e nedespărțit de cel pentru faptul cotidian, pentru culoarea locală, obiceiuri, moravuri sau psihologie italiană. În ciuda aspectului clasic al călătoriei sale³⁶, Cipariu prefigurează clar deschide-

³² I. Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 71.

³³ T. Cipariu, *op. cit.*, p. 147.

³⁴ *Ibidem*, p. 150.

³⁵ A.T.L. [A. T. Laurian], *op. cit.*, p. 213.

³⁶ Cf. M. Protase, *op. cit.*, p. 18—20.

rea față de aspectul cotidian. La Veneția înregistrează cu atenție exuberanța străzii³⁷, după cum Codru-Drăgușanu va descrie pe larg carnavalul roman³⁸. Acesta din urmă consacră pagini întregi psihologiei și comportamentului italienilor, portretizează lazzaronii napolitani și briganzii romagnoli, uneori cu simpatie și umor, adesea cu accente critice; evident, Drăgușanu va merge oarecum la suprafața lucrurilor, fără a intra în detaliile sociale ale comportamentului italian. Interesul său cade preponderent pe culoarea locală și pitoresc, fără a exclude contrastele.

Aceste modalități de receptare a realităților peninsulare, atenția centrată pe mesajul artistic, peisaj, pe viața cotidiană și comportamentul italian, toate filtrate printr-o sensibilitate modernă — vor oferi o nouă imagine, cea a Italiei „turistice“. Anunțată de Cipariu, ea se manifestă plenar la Codru-Drăgușanu. Italia devine locul ideal pentru călătorie și sejur — un sejur de tip evident superior, în același timp atractiv și instructiv, cu componentele atît de moderne ale „delectării“ și „deconectării“, incluzînd divertismentul, lărgirea orizontului și satisfacerea curiozității. Această perspectivă, avîndu-și sorginea în călătoria de tip romantic, este concordantă cu imaginea apuseană asupra Italiei, de care Codru-Drăgușanu a fost desigur influențat. Ardelenii o remarcă în epocă: Laurian pomeneste de britanicii rezidenți la Roma³⁹, iar Drăgușanu de aflusul de „lorzi angli“ și „principi ruși“ de la Napoli⁴⁰. Acesta din urmă nu pregetă, de altfel, a le urma exemplul, la scara posibilităților sale. I. C. Drăgușanu vede Pompeiul și Vezuviul exclusiv din această perspectivă turistică, cu interes lejer, curiozitate de alpinist și un ochi amuzat⁴¹. Printre ruinele pompeiene, departe de emoția contactului cu urmele strămoșilor, remarcă cel mult „urme despre lățirea cultului priapic“, iar ascensiunea pe Vezuviu, cu toate asperitățile ei, nu e decît o veselă excursie.

Cazul său nu e izolat pentru această perioadă. I. Tomuț, ofițer în armata austriacă, cu garnizoana la Treviso, merge la Veneția („unde m-am divertit sau cum să zic, întreținut foarte bine“⁴²) din aceleași motive. Pe lîngă „divertire“ (termenii înșiși sînt semnificativi!) el vizitează și palatul dogilor, desigur, fără vreo motivație culturală mai înaltă, ci prin prisma curiozității generate de mentalitatea evocată. Este un tip de receptare a Italiei mai sărac poate în implicații culturale dar mult mai adecvat noilor necesități și spiritului modern.

Alte aspecte ale interesului transilvănean pentru Italia împlinesc o imagine complexă și unitară, despre un fenomen de civilizație în integralitatea manifestărilor sale. Corespondenții de acasă ai studenților români aflați în Italia, doresc să cunoască aspecte dintre cele mai variate. I. Florian, student la Sibiu, îi scrie lui Papiu: „nu știu pentru ce scrii așa puțin. Eu tare aş dori să știu clima, spiritul și altele din ținuturile

³⁷ T. Cipariu, *op. cit.*, p. 137.

³⁸ I. Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 81—82.

³⁹ A.T.L. [A. T. Laurian], *Epistola IV. De la Roma, 10/22 sept. 1855*, în *Foaie pentru minte* . . . , XIX, 1856, nr. 12—13, p. 42.

⁴⁰ I. Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 171.

⁴¹ *Ibidem*, p. 172—175.

⁴² I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, II, p. 340.

străbune⁴³. Clișeul verbal aparține imaginii tradiționale, interesul, însă, privește noile realități. Alții se interesează de cuantumul taxelor și indicele prețurilor în Italia, în ideea de a-și continua studiile aici⁴⁴. Codru-Drăgușanu, în replică, nu uită să remarce „ieftinătatea de la Milano“. Tot acesta, atent la o multitudine de aspecte, consacră observații „consistente“ bucătăriei și vinurilor italiene, încercând chiar să desprindă, comparativ, specificul național al acestora⁴⁵. Chestiunea pare a fi suficient de preocupantă și pentru acea vreme, corespondenții lui Papiu Ilarian dovedind cunoștințe (dobindite de la acesta sau anterior) în acest domeniu: I. Rațiu pomeneste de „*riso*“ și „*polenta*“, iar S. Balint le dorește studenților padovani „o cină în care să beți cite un pocal de vin de bono grano lacrima Christi“⁴⁶. Mulți dintre ei folosesc cuvinte sau expresii italiene, demonstrând dacă nu o cunoaștere a limbii lui Dante, cel puțin o familiarizare cu civilizația și cultura italiană.

O altă problemă preocupantă, din aceeași sferă de mărunte aspecte care întregesc o imagine plurivalentă, ține de climatul italian. V. Pop, din Budeiul de Cîmpie, știe că în februarie arborii au înverzit în Italia. Tot el, vorbind de „seceta înfricoșată“ din Ardeal, socotește că în Italia „și mai mari călduri vor fi decît la noi“⁴⁷. În general, transilvănenii au imaginea unei „însorite Italii“. Dacă Bărnuțiu, la Pavia, în marginea Piemontului, va fi înșelat în aceste așteptări, Codru-Drăgușanu suferă cumplit de căldură la Napoli, iar Cipariu va savura un incredibil septembrie la Veneția. Această imagine a Italiei fierbinți se va conjuga, de altfel, foarte bine cu observațiile privind exuberanța străzii, „caracterul înfocat al italianului“⁴⁸ și chiar radicalismul politic risorgimental.

Un aspect interesant privește problema percepției spațiale a Italiei. În condițiile coexistenței Lombardo-Veneto-ului între aceleași frontiere politice austriace, ale frecvenței relațiilor personale în acest context (funcționari, soldați, ofițeri — care circulă în ambele sensuri), ale posibilităților moderne de locomoție și comunicare, firesc ar fi ca distanțele să se micșoreze substanțial. Un corespondent bănățean al lui Papiu vorbește despre „o călătorie prin Italia și alte părți ale țării“⁴⁹, dovedind, la nivelul limbajului uzual, conștientizarea apartenenței comune la vastul conglomerat politic austriac. I. Faur se arată uimit de rapiditatea cu care îi sosește corespondența din Padova⁵⁰. Papiu Ilarian și Bărnuțiu, din Lombardia, sînt racordați deplin la fluxul publicisticii ardelenice, ca și cînd și-ar desfășura activitatea în mijlocul evenimentelor de acasă. Cu toate acestea, textele dovedesc existența unei Italii suficient de îndepărtate. Depărtarea, ca și categorie mentală, caracterizează încă, în mare măsură, imaginea ardelenilor despre Italia. Desigur, primii care o resimt, amplificată de factorul sentimental, sînt rudele și apropiații de acasă; greu încercata mamă a lui Papiu Ilarian „se mîhniră pentru depărtarea ta“,

⁴³ *Ibidem*, II, p. 174.

⁴⁴ *Ibidem*, II, p. 296.

⁴⁵ I. Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 71.

⁴⁶ I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, II, p. 302 și 21.

⁴⁷ *Ibidem*, II, p. 274—277.

⁴⁸ T. Cipariu, *op. cit.*, p. 146.

⁴⁹ I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, p. 280.

⁵⁰ *Ibidem*, II, p. 153.

după cum cumnatul V. Pop îi dorește noroc „în această depărtare“⁵¹. Dacă aceste aprecieri sînt oarecum de așteptat la cei doi emitenți evocați, apropiați întrucîtva de mentalul țărănesc (cu un orizont spațial, evident, mai redus)⁵², ele se regăsesc și la S. Balint („ne întristăm pentru atîta depărtare de noi“)⁵³ sau chiar Codru-Drăgușanu („să-ți mai scriu tot din depărtare“)⁵⁴. În aceste cazuri, plasarea în spațiu a Italiei ține de limitele generale ale orizontului geografic transilvănean la acea oră.

Contactele personale induc totuși o apropiere, cel puțin afectivă. I. Hodoș, care în studenția-i padovană făcuse o pasiune mistuitoare pentru o „Maria“⁵⁵, îl învață italienește pe micul Enea Silviu (al cărui nume îl evocă pe eroul troian dar și pe Piccolomini) de la șapte ani⁵⁶. Influența Italiei este durabilă și ardelenii care o înregistrează țin să o propage peste ani.

Dacă una dintre consecințele deplasării perspectivei de la imaginea Italiei ca patrie a vestigiilor antice spre receptarea mesajului cotidian a fost apariția interesului pentru ceea ce am numit „Italia turistică“, un alt rezultat al acestei evoluții îl va constitui concentrarea atenției asupra civilizației materiale și a economiei. Acesta va fi un mesaj mult mai semnificativ privit prin prisma nevoilor societății transilvănene receptat și propagat mai departe în intenția de a servi ca model, prefigurînd în acest fel interesul pentru aspectele politice.

Descinși de regulă în perimetrul de o densă civilizație al Italiei nordice, toți ardelenii trecători pe aici remarcă înaltul indice de urbanizare, căile de comunicație moderne, aspectele edilitare, curățenia și confortul: fără îndoială aceste constatări se impuneau și mai puternic în contrast cu realitățile cunoscute anterior. În și mai mare măsură, atenția transilvănenilor va fi captată de modelul „economiei de cîmp“ italiene. Termenii superlativi în care aceasta este caracterizată indică atît marile diferențe existente la acea oră, cît și faptul că această problematică preocupa în cel mai înalt grad societatea timpului. Imaginea Italiei ca o nesfîrșită grădină înobilată de sîrguința agricultorilor revine mereu în notațiile călătorilor. Codru-Drăgușanu remarcă: „dară cîmpul, un șes neîntreput, [...] e o grădină necurmată“⁵⁷. Un exemplu foarte grăitor pentru deplasarea atenției către problematica economică îl oferă Cipariu, în mod aparent surprinzător pentru voiajul său în manieră iluministă. El vine, într-adevăr, în Italia avînd în minte imaginea unei țări a clasicității, al cărei univers încearcă a-l regăsi la fața locului: „cu ochii încercam să văz fagii lui Virgiliu și citis-ul pentru capre, ci au că erau numai fic-

⁵¹ *Ibidem*, II, p. 269, 268.

⁵² Aceeași depărtare o vor resimți și soldații ardeleni cantonați în Italia, după cum o mărturisesc creațiile folclorice avîndu-și sursa de inspirație în aceste realități. Complexitatea perspectivei lor asupra Italiei, continuitățile și discontinuitățile față de imaginea generală pe care o are societatea transilvăneană, merită însă un studiu aparte.

⁵³ I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, p. 10.

⁵⁴ I. Codru-Drăgușanu, *op. cit.*, p. 83.

⁵⁵ Pentru iubita italiancă a lui Hodoș vezi I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, II, p. 406—407.

⁵⁶ *Ibidem*, II, p. 205.

⁵⁷ I. Codru-Drăgușanu *op. cit.*, p. 70.

țiune poetică, au și ei au perit⁴⁸. Nereușind să afle imaginea știută, va observa însă în schimbul bucolicului peisaj al *Georgice*-lor „nefatigata industrie“ a locuitorilor de azi, eforturile lor care arată „cît poate face nevoița omenească și într-adevăr italienii meritează numele de industrioși⁴⁹. Altădată afirmă că „tot ce m-a impresionat mai mult este cultura pămîntului, căreia nu văzui asemenea⁵⁰. Semnificativ, Cipariu este acaparator și el de mentalitatea pragmatică a noii epoci de dezvoltare burgheză. Totuși, sensibilitatea artistului biruie adesea interesul mercantil; remarcînd la Como munții „ornați cu grădini, vile și vii⁵¹“ face dovada unei perspective mai degrabă picturale decît economice.

Interesul pentru economia italiană se vădește însă foarte viu în Transilvania. V. Pop, parohul din Budeiul de Cîmpie, dorește să afle „frații italieni cum poartă economia, cîți boi înșiră la plug, cum le e plugul și alte instrumente pentru economie⁶⁰. Bărnăuțiu, la rîndul său, îi scrie lui S. Crainic „despre economia de aici, cum ară, cum fac pergolato de vie, despre fabrica [sic] cașului⁶¹. Aceste preocupări mărturisesc o deschidere către progresul economic și spiritul burghez întreprinzător. Interesul vine dinspre lumea satului ardelean, dinspre elementele burgheziei sătești în formare, care se află în fruntea acestui proces de propășire economică, demarat după 1848⁶².

Intelectualii și oamenii politici ardeleni conștientizează, teoretizează, sprijină și vin în întîmpinarea acestor realități. În acest sens, Bărnăuțiu îi trimite din Italia lui I. Mureșanu, spre publicare, o lungă serie de articole (printre cele mai semnificative scrise aici) cuprinzînd date statistice și prețioase informații asupra agriculturii, industriei și comerțului european⁶³. Exemplul economic italian este indicat adeseori ca model pentru Transilvania, în special agricultura practică în Italia septentrională⁶⁴. Sensibilitatea lui Bărnăuțiu pentru aceste aspecte mărturisesc mentalitatea mult mai pragmatică a generației sale față de cea iluministă. Pe plan ideologic, pandantul acestei atitudini îl vor constitui concepțiile liberale din Transilvania, profesate de un G. Bariț⁶⁵.

Componenta economică a imaginii Italiei în conștiința transilvană la 1850 este semnificativă din unghiul analizei noastre mai ales datorită concentrării atenției asupra unei problematice contemporane, ca și prin valoarea de model a experienței italiene. Fără a avea o semnificație aparte ținînd de realitățile peninsulare, sau vreo materializare spectaculoasă, acest mesaj economic ilustrează însă ideea influenței modelatoare

⁴⁸ T. Cipariu, *op. cit.*, p. 144—145.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 152.

⁶⁰ I. Pervain, I. Chindriș, *op. cit.*, II, p. 277.

⁶¹ *Ibidem*, II, p. 73.

⁶² Vezi S. Retegan, *Contribuția satului la mișcarea națională a românilor din Transilvania în perioada liberalismului austriac*, în vol. *Stat-Societate-Națiune. Interpretări istorice*, Cluj, 1982, p. 347.

⁶³ Apărute sub titlul *Observațiuni statistice despre cultivățiunea pămîntului Europei*, în *Foaie pentru minte...*, XVI, 1853, nr. 42, 48, 49, 50 și 51; continuate sub titlul *Observațiuni statistice despre comerțul Europei*, în nr. 1, 2 și 3 pe 1854.

⁶⁴ S. Bărnăuțiu, *Observațiuni statistice...*, în *Foaie pentru minte...*, XVI, 1853, nr. 42, p. 320, 321.

⁶⁵ *Ideologia generației române de la 1848 în Transilvania*, București, 1968, p. 37—47.

exercitate de imaginea Italiei asupra acțiunii și gândirii transilvănene, idee concretizată în domeniul politic. Iar faptul că ardelenii găesc de cuviință să se intereseze, în Italia fiind, de aspecte economice, contribuie la precizarea preocupărilor și atitudinilor lor la ora respectivă.

Prezentarea structurii și dinamicii tuturor acestor componente ale imaginii Italiei permite degajarea citorva concluzii. În primul rând, constatăm deplasarea perspectivei generale către fenomene contemporane; chiar dacă imaginea tradițională, a Italiei sacralizate de urmele străbunilor latini sau corifeilor iluminiști, își menține vigoarea și forța emoțională — într-o pondere de luat în seamă — elementul calitativ nou, superior, cel care contează pentru că aduce schimbarea este cel al imaginii realităților prezente. În al doilea rând, se impune pragmatismul perspectivei ardeleni asupra Italiei. Interesul pentru mesajul artistic al peninsulei sau perceperea ei ca loc de agrement, fie și spiritual, sînt puse în subsidiar de căutarea acelor aspecte care pot fi utile societății românești din Transilvania. Aflați sub imperativul permanent al unor necesități acute, ardeleni prin excelență, receptează mesajul italian mediat de grila folosului național.

Aceste două indicii conduc cu necesitate la ideea deschiderii față de fenomenul politic italian⁶⁶. În condițiile descătușării energiilor naționale din Imperiul habsburgic, nimic nu putea fi mai actual și mai util pentru acțiunea românească decît lupta politică, fie în forma violentă a demersului revoluționar, fie în cea subterană, indirectă, impusă de rigurile neo-absolutiste. Italia era capabilă, în acel moment, să furnizeze exemple suficiente, sub ambele aspecte, ca și suporturi ideologice corespunzătoare. Această emergență a imaginii Italiei este reflexul fenomenului general al trecerii de accent în lupta națională a românilor din Transilvania de pe acțiunea culturală pe cea politică.

Constatările de mai sus demonstrează, credem, eficacitatea scrierii istoriei românilor din Transilvania prin prisma interesului lor pentru Italia — modalitate care permite, tocmai prin poziția excentrică a unghiului de cercetare, relevarea unor aspecte prin precaritatea surselor mai greu de abordat frontal. Cît despre nobila valoare a interferențelor româno-italiene pentru oamenii acelor ani, dă suficientă mărturie, în planul înalt și limpede al simbolurilor naționale, simpla împrejurare că la 1848—1849 cetele revoluționare ale moșilor cîntau emoționantul marș al lui Iancu pe o melodie de Rossini.

SORIN MITU

1850 ITALY IN THE PUBLIC CONSCIENCE OF THE ROMANIAN SOCIETY IN TRANSYLVANIA

(Abstract)

This study deals with the image of Italy in the Romanian society in Transylvania at the middle of the 19th century. The sources we used consist in voyage records and letters from Italy written by Timotei Cipariu, Simion Bărnuțiu, Alexan-

⁶⁶ A cărui imagine, receptare și fertilă influență în conștiința politică a românilor din Transilvania ne propunem s-o analizăm într-un proxim studiu.

dru Papiu Ilarian, Ion Codru-Drăgușanu, August Treboniu Laurian and Artemie Anderco. A comparative analysis of these texts can result in understanding the main fields of interest the people coming from Transylvania had with regard to the Italian realities they were brought into contact. Much interest they paid to the Latin Antiquity monuments, but on the other hand they even largely encountered the contemporary realities of the Peninsula: artistic message, cotidian aspects, „touristic“ components, the economic example and others. This shifting of interest suggests the subsequent taking into account of the Italian political background.

Thus, the image of Italy would provide the Transylvanian society with a set of examples and models.